

Kelet-európai sorsfordulók

Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Szerk. Juhász József et. al. L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2016. 402 oldal

Kelet-Európa történetének tanulmányozása a 20. századi magyar történettudomány szerves részét képezi. Számos neves történészünk választotta ezt a régiót fő kutatási területének, közöttük Palotás Emil is. Munkásságának középpontjában hosszú évtizedek óta Kelet-Európa és a Balkán gazdaság- és politikatörténeti szempontú megközelítése áll. Monográfiái, tanulmányai a régiótörténeti feldolgozások alapküldetéséig tartoznak. Palotás Emil tavaly tavasszal ünnepelte 80. születésnapját, ezen jeles esemény alkalmából kollégái és tanítványai ünnepi kötetet tisztelegtek tanáruk és mentoruk előtt. A kötet az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék és a L'Harmattan Kiadó közös együttműködésében látott napvilágot, Juhász József, Bartha Eszter, Fóris Ákos, Mezei Bálint, Nagy Éva Katalin és Szuda Krisztina Eszter szerkesztésében.

A *Kelet-európai sorsfordulók* széles spektrumon mutatja be a térséggel foglalkozó hazai történészek rendkívül változatos kutatási témáit, amelyek időben és térben is nagy differenciáltságot mutatnak. Négy nagyobb szerkezeti egységre tagolódik: *1. Tér-ségünk a közép- és kora újkorban, 2. A hosszú 19. század fordulópontjain, 3. A rövid 20. századtól napjainkig, 4. Kelet-Európai konfliktustörténet a historiográfia tükrében.* Ezekben belül a tanulmányok nem időrendben, hanem a szerzők nevének betűrendje alapján követik egymást. A jelen recenzió szerzője a kötet ezen eredeti struktúráját követte.

A közép- és kora újkor történeti szekciót Ághné Ring Éva *Karl von Zinzendorf, a 18. század nagy utazója és 1774-es galíciai*

utazása című tanulmánya nyitotta meg. Lengyelország 1772-es első felosztásakor került Ausztriához Galícia egy része és Bukovina térsége. A bécsi kabinet az újonnan csatolt részek gazdasági–politikai viszonyainak felmérésével a Habsburg Monarchia Kereskedelmi Tanácsának tagját, Karl von Zinzendorft bízta meg, aki egy nagyobb ívű kelet- és észak-európai körút részeként látogatott el a szóban forgó területekre. Tapasztalatait útinaplójában örököltette meg.

A Manasses-Manassy család származását és Eliadés Manassy munkásságát vette górcső alá Borsi-Kálmán Béla írása. A neves família fanarióta eredetének és Alexandru Ipsilanti havasalföldi, majd moldvai fejedelemehez fűződő kapcsolatának vizsgálata során a szerző a hagyományos családtörténeti kutatás mellett egy sajátos életpálya bemutatásának lehetőségét is megteremtette.

II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratának kudarcát, pontosabban annak előzményeit tárta fel Ernhofer Anna, aki úgy vélte, II. Rákóczi György tekintetében a magyar történetírásra jellemző negatív megítélés szorosan összefügg a fejedelem lengyel ambícióinak eredménytelenségével. A szerző árnyaltabb képet ad a fejedelem tevékenységéről, kiemelt figyelmet fordít fiatal Rákóczi édesapjával idősebb Rákóczi Györggyel és tanítójával, Keresztúri Pállal való kapcsolatára, amelyrészben magyarázatul szolgálhat a fejedelem megdöntésére és háborús kockázatvállalására.

Meghatározható-e a korai Piast állam nagylengyelországi centrumának „törzsi” – etnikai jellege? Ezt a kérdést járta körbe Tapolcai László. Kutatásának kiindulási pontja a 9–10. századi lengyel állammal összefüggésbe hozott etnikai-törzsi nevek tanulmányozása volt, a nyelvészet és a történettudomány eszközeinek kombinálásával vetette analízis alá a lengyel állam megnevezésére használt különböző alternatívákat.

A kötet második egysége a 19. századhoz kapcsolódó történeti témákat tartalmazza. Ábrahám Barna *A nemzeti tudományosság kérdése a dualizmus korának szlovák nemzetépítésében* című tanulmányának fókuszában a szlovákság egyetemes tudományossághoz való viszonyának és az értelmiség részéről megfogalmazott különböző elképzeléseknek a bemutatása állt. Az 1863-ban létrehozott túrőcszentmártoni Matica 1875-ös felszámolását követően a kiábrándult szlovák értelmiség képviselői a népi kultúra, valamint a folklór örökségeire kezdtek koncentrálni, és egyre távolabb kerültek a nemzetközi tudományos életbe való integrálódástól.

Az első világháború magyar- és osztrák-ellenes propagandáját mutatta be Bari László Bence írása a *New Europe* című brit hetilap cikkein keresztül. A Robert William Seton-Watson által alapított sajtóorgánium az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben megfogalmazott bírálatok és vádak nyílt fórumává vált az 1916–1918 közötti időszakban. A hetilap és a tulajdonosa mögött álló nemzetközi értelmiségi körök tevékenysége pedig hozzájárult a brit közvéleményben Ausztriáról és Magyarországról alkotott negatív kép kialakításához.

Benedek Gábor értekezésében igazgatástörténeti témát dolgozott fel, a magyar közigazgatási illetmények változásainak folyamatába engedett betekintést az 1848–1918 közötti időszakban. Rendkívül tényszerű és adatgazdag írásában különböző kormányzati időszakokra lebontva tanulmányozta az állami alkalmazottak fizetési kvótáinak átalakulását.

Az oroszdiplomácia válságkezelési gyakorlatát vizsgálta Bodnár Erzsébet a svéd és a keleti kérdés vonatkozásában az 1801–1815 közötti időszakban. Az Orosz Birodalom külpolitikájának két meghatározó pontja a Svédországgal, valamint a Portával való kapcsolatának formálása volt, a francia nagyhatalmi politika azonban több alkalommal is konfliktushelyzetbe hozta a szentpétervári kabinetet.

Az oszmán reformok egyik meghatározó kérdéskörével foglalkozott Demeter Gábor, aki az Oszmán Birodalom hadseregreformjainak konzekvenciáit tárgyalta az 1826 utáni időszakban. Ezek lényeges eleme volt a janicsárság megszüntetését követően a szpáhi haderő felszámolásának és kárpótlásnak végrehajtása, valamint a modern értelemben vett tömeghadsereg kialakítása.

Az 1871-es cseh államjogi reformkísérletet tárgyalta György László munkája. Két ponton cáfolta a magyar történetírásban kialakult hagyományos képet, egyrészt azt az állítást, miszerint a reformtörekvés célja a trialista szerkezetű átalakítás volt, másrészt, hogy gróf Andrássy Gyula fontos szerepet játszott a cseh kiegyezés meghiúsulásában. A szerző úgy véli, hogy a tervezet nem veszélyeztette a dualista berendezkedést, mivel az kizárólag a Monarchia osztrák részét érintette volna. Andrássy Gyula kiegyezést ellenző állásfoglalása pedig elsősorban Lónyay Menyhért politikai gondolkodásmódját tükrözte.

Halász Iván *Szlovák kisnemes irodalmárok és irodalmi hősök – Kisnemesek a 19. századi szlovák irodalomban* című írásában a szlovák irodalom romantikus és realista korszakaira összpontosított. Arra kereste a választ, hogy ezen irányzatok képviselői – Ján Kalinčák, Svetozár Hurban Vajanský, Martin Kukučín, valamint Janko Jesenský – hogyan jelenítették meg a kisnemesesség társadalmi csoportjának problematikáját.

A galíciai zsidóság nemzeti öntudatának és politikai szerepvállalásának megnyilvánulási formáit kutatta Kurdi Krisztina. Az 1772-től a Habsburg Birodalomhoz, majd később az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területen számos etnikum élt egymás mellett, létszámukat tekintve azonban a lengyelek, a rutének és a zsidók voltak a legnagyobb arányban. Viszonyrendszerük és az 1848–1849-es események hatást gyakoroltak a galíciai zsidóság nemzeti öntudatának erősödésére és politikai aktivitásának növekedésére a 19. század második felében.

A bánáti bolgárság műveltségének társadalmi-szociológiai aspektusait tárta fel

Penka Peykovska, az 1890–1910 közötti időszakban. Az 1860-ban ismét magyarországi közigazgatás alá vont térségben korábban hátrányos helyzetben volt a bolgárság az erős szerb és horvát befolyás miatt. A bolgár nyelvhasználat megerősödése, valamint az 1868-as oktatási reform azonban pozitívan hatott az írni-olvasni tudók számának növekedésére.

Az első világháború diplomáciatörténeti háttérének egyik részproblémájába nyújt betekintést Ress Imre *Tisza István külügyi befolyásának intézményesülése 1914 őszén* című tanulmánya, amely a magyar miniszterelnök külügyi szerepvállalására fókuszál a háború kitörését követő hónapokban. A német stratégiai elképzelésekhez illeszkedve különösképpen a Romániát érintő területi és nemzeti autonómia kérdések megítélésén igyekezett változtatni Tisza, aki 1914 őszén személyesen vállalta az érintett felek közötti közvetítést.

A „*Krusevói Köztársaság*” politikai berendezkedését tette vizsgálat tárgyává Seres Attila, aki az 1903-as macedón felkelés során létrehozott államalakulat történetére fókuszált. A krusevói politikai struktúra bemutatása mellett figyelmet szentelt a macedón államalapítási kísérlet egyéni vonásainak is, mivel a köztársasági koncepció újszerű volt a balkáni országok monarchikus államformáihoz viszonyítva.

A Jón-szigetek francia megszállásával és kormányzati rendszerének szakaszaival foglalkozott Szász Erzsébet. Az 1797–1799 közötti „*köztársasági*” és az 1807–1814-ig tartó „*császári*” időszak helyi intézkedéseit, politikai és társadalmi berendezkedését vette górcső alá. Mindkét korszak számos nézőpontból pozitív irányú fejlődést hozott a szigetek kormányzati, oktatási és gazdasági életét tekintve.

Végül az újkori történeti szekciót Szász Zoltán *Nemzeti konfliktusközösségek a Habsburg Birodalomban – A magyar–román viszony* címet viselő munkája zárta, amely átfogó képet nyújt a két etnikum közötti konfliktusforrások és problémahalma-

zok jellegéről a 18. század és az első világháború közötti időszakban.

A kötet immáron harmadik egységét a 20. századi témakörök uralták. Ennek nyitánya Bezsényi Tamás munkája, amely a galeribűnözés történeti és kriminológiai nézőpontjait ismerteti. Véleménye szerint a galeribűnözés, valamint a hozzá köthető szóhasználat már a 20. század első felében is gyakori volt, az 1956-os eseményeket követően azonban új jelentéstartalommal egészült ki, és az elkövetett bűncselekmények mögött ellenzéki politikai nézetek meglétét feltételezte.

Az 1945 előtti albán történelem egyik vezető személyiségének életét ismerhettük meg Csaplár-Degovics Krisztián írásán keresztül. A horvát származású Leopold Ghilardi a két világháború közötti időszak albán politikai életének fontos alakja volt. Pályafutásában mindvégig meghatározónak tekinthető az Ahmet Zogualbán miniszterelnökhöz és köztársasági elnökhöz, későbbi királyhoz kötődő kapcsolata. Zogu ugyanis nemcsak a politikai elit élvonalába emelte tanácsadóját, hanem a nemzeti erények megtestesítőjeként, a nemzet hőseként állította példának az albán ifjúság számára.

Fóris Ákos a Magyarországon maradt orosz hadifoglyok problémakörét dolgozta fel az első világháború lezárulásától a Tanácsköztársaság létrejöttéig. Az orosz hadifogoly-kérdést két oldalról közelítette meg a szerző, aki a Magyarországon tartózkodó vagy azon áthaladó foglyok helyzete mellett a Szovjet Vöröserezet hadifogoly missziójának működésére és magyarországi tevékenységére is kitért.

Gyóni Gábor tanulmánya az 1920–1930-as évek szovjet politikájának az Ukrán SzSzk-ra gyakorolt hatásait mutatta be: a korenizációs szovjet nemzetiségi politikakonzekvenciáit, később az eredményesen végrehajtott ukránosítási folyamattal szemben megnyilvánuló sztálini reakciót, az 1927-től meginduló kollektívizációt és annak súlyos következményeit.

Magyarország két világháború közötti Balkánpolitikájának főbb tendenciáit vázolta Hornyák Árpád, különös tekintettel az albán–magyar viszonyra és az Albánia olasz megszállása ügyében képviselt budapesti álláspontokra. Bár az 1930-as években fokozottabb figyelem irányult Albániára, mindez nem hozott alapvető változást a magyar külpolitikai vezetés olaszbarát gondolkodásmódjában.

Jakab Attila a 20. század első évtizedeiben kibontakozó román–magyar kultúrharc előzményeit, korabeli hátterét és a trianoni békeszerződés utániváltozásait tanulmányozta. A szerző a román kormány asszimilációs politikájának elemzése mellett, azzal párhuzamosan mutatja be a dualizmus kori magyar politika hasonló irányba mutató intézkedéseit, amelyek az 1920 után alkalmazott román kisebbségpolitikai törvények ellenkező előjelű előképeinek tekinthetők.

Janek István munkája a szlovák politikai elit útkeresését és a szlovák állam létrejöttének, valamint fennmaradásának érdekében megfogalmazott koncepciókat mutatta be. A Csehszlovákia felbomlását követően létrejött szlovák állam ugyana köztársasági berendezkedés mellett foglalt állást, azonban 1941 nyarán akormány tárgyalásba kezdett a bolgár uralkodó dinasztiával Szlovákia államformájának királlyá alakítása érdekében.

A kommunista és munkáspártok 1968-as budapesti konzultatív találkozásának előtörténetét vizsgálta Mezei Bálint. A szerző bemutatta a pártszervezet tanácskozásainak fontosabb állomásait és a budapesti rendezvényt közvetlenül megelőző karlovy vary-i tanácskozás eredményeit, a már ekkor kibontakozóban lévő szovjet–kínai ellentétet, valamint a Román Kommunista Párt közös tárgyalások megszervezésében tanúsított hátráltató magatartását.

Miklós Dániel a Cseh-Morva Protektorátus területének gazdasági szempontú kihasználtságát tanulmányozta. A csehszlovák állam feldarabolását és a Szudéta-vidék német annektálását követően Németország arra törekedett, hogy gazdasági tekintetben elő-

nyére fordítsa az 1938–1939-ben kialakult helyzetet, a Cseh-Morva Protektorátus gazdasági potenciáljának kiaknázása és a német hadiipari termelés fokozása érdekében.

Izgalmas témát dolgozott fel Pál István és Szilágyi Ágnes Judit közös tanulmánya, amely az Államvédelmi HatóságHírszerző Osztálya által 1951-ben Buenos Airesben létesített rezidentúra működésébe és feladatkörébe nyújt betekintést. A Soós Lőrinc vezetésére bízott argentin kirendeltség feladata az ott élő jugoszláv emigránsok felderítése és tevékenységének feltérképezése volt.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya intézménytörténeti tanulmányában a beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium megszűnésének körülményeit és a szovjet típusú oktatási rendszer Beregszászon történő bevezetését mutatta be.

A magyarországi szlovák lakosság népeségszámának alakulását vizsgálta Szuda Krisztina Eszter, aki elemzésében az 1920-as és 1930-as népszámlálás hivatalos statisztikái mellett a szlovák demográfusok – Ján Bobák és Ján Svetoň – munkáinak felhasználásával komparatív módon közelítette meg a kérdést, és mutatott rá a magyar állam keretein belül élő szlovák kisebbség csökkenő számának politikai és társadalmi okaira.

Vázsonyi Dániel egy rendkívül összetett elméleti probléma kérdéskörét taglalta *Az ortodoxiától a heterodoxia felé: adalékok a neomarxista alternatíva kialakulásához. Integratív és szubverzív munkáspolitikák* című írásában. A 19. századi munkás és szociáldemokrata mozgalmaknak, valamint a marxizmus főbb alapelveinek és a velük szemben megfogalmazott kritikáknak nagy ívű áttekintését adta. A 20. századi szekció utolsó tanulmánya Zsebők Csaba írása, amely az első világháborút követően Bulgáriában működő macedón emigráció tevékenységét és annak a korabeli bolgár politikai vezetéssel való kapcsolatát elemezte a Sztambolijszki vezette bolgár kabinet működése alatt és után.

A tanulmánykötet negyedik és egyben utolsó egysége a historiográfiai értekezéseknek adott teret. Bartha Eszter publikációja a 20. század második felének Kelet-Európával kapcsolatos magyar történetírói koncepcióit analizálta. Niederhauser Emil, Szűcs Jenő és Palotás Emil tézisei mellett Stefano Bottoni Kelet-Európa képét és hozzá kapcsolt fogalomrendszerét mutatta be, miközben kitért a nyugati mentális tudatban létező „*egzotikus másik*” Kelet-Európa kép narratívájának bemutatására. Binder Mátyás munkája, a *Roma közösségek Kelet-Európában – historiográfiai és társadalomtörténeti esszé* átfogó képet ad a roma közösségek történeti múltjáról és különböző korokra jellemző társadalmi helyzetéről, a velük szemben alkalmazott politikai intézkedések jellegéről.

Az 1945 utáni szerb történetírás főbb tendenciáit mutatta be Bíró László tanulmánya. A hivatalos direktíva értelmében Jugoszlávia minden népének egyaránt fontos szerepe volt a felszabadító háborúban, ezáltal hangsúlyozták a közös egység fontosságát. Ez a történetíró magatartás az 1970-es évekre átalakult, és megjelentek a balkáni népek közötti ellentéteket elemző monográfiák, amelyek egyben a szerb történettudomány új irányvonalát, a centralizációs és a föderációs politikai irányzatok között húzódó viták kibontakozását is jelölték.

Juhász József elemzésének középpontjába Dejan Jović *Jugoszlávia – az állam, amely elhalt* című történeti munkáját állította. A szerb politológus művében a jugoszláv állam felbomlásának új elméleti megközelítését adta, amelynek fő eleme az „*ön-gyilkos állam*” teóriája. Eszerint az 1974–1990 közötti úgynevezett kardelji időszakban a centralizációval szemben a decentralizált állam létrehozása lett a fő cél, amely segít a szocialista berendezkedés továbbfejlődésében. A marxi ideológia államelhalás elméletére alapozott politika azonban Jugoszlávia meggyengülését, végül felbomlását eredményezte.

A náci Németország Szovjetunió elleni háborújával és a népirtás problematikájával foglalkozott Krausz Tamás, aki Ungváry Krisztiánnak a magyar honvédség második világháborús szerepvállalását feldolgozó monográfiájára reflektálva tekintette át a szovjet lakossággal szemben német és magyar részről elkövetett háborús cselekmények jellegét, és fogalmazta meg kritikáját a fent említett történeti munkatartalmi elemeit illetően.

A második világháború alatt létrejött Szlovén Domobránság történetével és megítélésével foglalkozott Lukács B. György. A német megszálló erőkkkel kollaboráló, kommunistaellenes katonai szervezet tevékenysége a szlovén történettudomány vitás pontját képezi. Lukács B. György írása arra mutatott rá, hogyan vált a domobránok kérdése a szlovén történetírás egyik központi témájává.

A historiográfiai szakaszt és magát a kötetet is Szvák Gyulamunkája zárta le, amely Palotás Emil pályafutásának egy pontját, a tanszékvezetővé válás pillanatát ragadta meg, azt a generációváltást, amelyet Perényi József nyugdíjba vonulása és Palotás Emil kinevezése jelentett. *A két tanszékvezető* című írás ily módon állított emléket az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék életében és működésében meghatározó szerepet játszó két neves történésznek.

A tanulmánykötet tág teret biztosít Kelet-Európa történeti sokszínűségének bemutatására, lehetőséget nyújt a közép- és kelet-európai, valamint a balkáni régió országaihoz köthető történeti problémák, historiográfiai kérdések felvetésére, illetve tárgyalására a kora újkortól a modern korig. A tanulmányok sokoldalú tematikai és eltérő módszertani megközelítései értékes adatokkal, információkkal, szemléletmóddal szolgálhatnak a Kelet-Európa és a Balkán története iránt érdeklődő kutatók számára.

SCHREK KATALIN